

В.Г. Федоренко,*доктор економічних наук, професор
(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)***М.П. Денисенко,***доктор економічних наук, професор
(Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ)***С.В. Бреус,***кандидат економічних наук, доцент
(Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ)***Ю.Б. Пінчук,***кандидат економічних наук, доцент
(Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського, м. Кременчук)*

Ринок праці в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку

У статті подано аналіз тенденцій, пов'язаних із формуванням попиту та пропозиції на вітчизняному ринку праці, та запропоновано заходи щодо його розвитку в умовах наростання другої хвилі світової фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість населення, безробіття, світова фінансово-економічна криза.

Постановка проблеми. Особливості та етапи формування ринку праці в Україні, стан зайнятості населення й безробіття є наслідком історичних, соціальних та економічних умов, які склалися у державі не лише протягом останнього десятиліття, а й значно раніше. Проблеми сучасної економіки необхідно розглядати виходячи зі стану й перспектив розвитку ринку праці – головної складової ринкової системи, оскільки економіка – це насамперед відносини між людьми, які формують їх рівень життя [1].

Теоретико-методичні аспекти ринку праці в Україні досліджували багато фахівців – Д. Богиня, Е. Лібанова, О. Грішнова, О. Герасименко, Г. Завіновська, В. Гриньова, Г. Шульга, В. Ковальов, В. Рижигов, О. Єськов, І. Черненко, О. Атаєва, Є. Качан, А. Колот, Н. Єсінова та ін. Метою статті є аналіз перспектив формування ринку праці в Україні на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки в умовах наростання другої хвилі світової фінансово-економічної кризи, що не знайшли достатнього висвітлення в наукових публікаціях.

Виклад основного матеріалу.

Для визначення перспектив розвитку ринку праці в Україні потрібно брати до уваги, який спадок отримала наша держава від командно-адміністративної системи СРСР. В першу чергу це неефективна економіка у стані кризи,

яка розпочалася задовго до здобуття Україною незалежності. Наприклад, середньорічні темпи приросту ВВП в Україні у 1961–1965 рр. становили 6,9%, у 1971–1975 – 5,6%, а у 1981–1985 – 3,3%. У 1986–1990 рр. цей показник навіть без урахування зміни цін становив 1,9%. Загалом упродовж 1961–1990 рр. середньорічні темпи приросту ВВП і національного доходу знизилися утричі. Зайнятість у сфері послуг була на 20–40% менше, а в сільському господарстві у 3–6 разів та в промисловості у 1,5–2,0 рази вище, ніж відповідні показники у розвинутих країнах світу. Таке співвідношення між різними секторами зайнятості було зумовлене пануванням марксистської доктрини, що передбачала необхідність випереджального розвитку засобів виробництва порівняно з предметами споживання [2].

У процесі формування національного ринку робочої сили [3] виділяють два етапи (плюс нинішній етап). Перший етап (1991–1994) характеризувався трудодефіцитною кон'юктурою, що сформувалася за радянських часів, та наявністю вільних робочих місць, кількість яких у 1,5–2,0 рази перевищувала кількість зареєстрованих безробітних. Упродовж цього періоду вкрай низькими були рівень офіційного безробіття (0,1–0,3%) та коефіцієнт навантаження на одне вільне робоче місце (0,42–0,60). Така ситуація в умовах зниження у 1991–1994 рр. реального ВВП на 40% була можлива лише

завдяки фінансовій підтримці урядом збиткових підприємств. Політика штучного стримування безробіття за допомогою адміністративних важелів призвела до зростання дефіциту державного бюджету (у 1994 р. – 9,3% ВВП), для покриття якого уряд зазвичай вдавався до найпростішого методу – емісії грошей. Такі заходи генерували високу інфляцію і як наслідок – значне зростання цін упродовж 1992–1993 рр.

Другий етап формування національного ринку робочої сили (1995–2001) пов'язаний з проведенням жорсткої обмежувальної монетарної та фіскальної політики, що були спрямовані на подолання інфляції та збалансування фінансової системи. Шляхом скорочення протягом цього періоду бюджетних видатків на фінансування економіки з 21,4 до 6,5% ВВП урядові вдалося зменшити дефіцит державного бюджету до 1,5% ВВП. У результаті середньомісячні темпи інфляції знизилися з 14,4% у 1994 р. до 1,5% у 1999 р. Проте такі дії не супроводжувалися структурними реформами і призвели до дисбалансу на ринку праці: кількість безробітних почала перевищувати кількість вакансій, унаслідок чого рівень навантаження на одне вільне робоче місце зріс з 1,5 особи у 1995 р. до 30 і більше осіб на початку 1999 р. Проте за цей час було створено необхідну інфраструктуру ринку праці.

Нинішній етап постіндустріальної економіки України характеризується як етап структурної перебудови.

Ринок праці (див. таблицю) продовжує формуватися як основний елемент економічної системи, що чутливо реагує в цілому на всі процеси в суспільстві [3]. Аналіз кількості зайнятого та безробітного населення у віці 15–70 років свідчить про підвищення економічної активності населення, що характеризується зростанням рівня зайнятості і зниженням рівня безробіття у 2010 р. порівняно з 2000 р. Проте тенденція до підвищення рівня зайнятості з 2009 р. уповільнилася. Так, зростання рівня зайнятості у 2010 р. порівняно з 2009 р. становило 36,9%, а порівняно з 2000 р. – 45%. Натомість рівень безробіття у 2010 р. порівняно з 2000 р. знизився на 32,8%, у 2009 р. спостерігалось уповільнення його зменшення проти 2008 р., а у 2010 р. порівняно з 2009 р. рівень безробіття зменшився лише на 8,8%.

Головною причиною уповільнення темпів підвищення рівня зайнятості в Україні була світова фінансово-економічна криза, що сталася восени 2008 р., та нарощування другої її хвилі, яка, за твердженням деяких фахівців, уже розпочалася і ознаки її стають все більш помітними в сучасних умовах розвитку української економіки.

Загалом світова історія на різних етапах свого розвитку знає багато економічних криз. Вони свідчать про силу стихійного саморегулюючого механізму ринкової економіки. Світові економічні кризи були в 1907, 1920, 1929–1933, 1937, 1957, 1974–1975 рр.

Друга половина XX ст. зумовила деякі особливості економічних криз і циклів: кризи стали менш глибокими і довготривалими; для фаз циклу характерна асинхронність їх настання; серед видів криз переважають структурні, проміжні кризи; посилюються інфляційні процеси в економіці країн світу.

Проте фінансово-економічна криза в Україні має свої особливості. Протягом останніх років спостерігається різке посилення кризових явищ, інфляційні процеси охопили всю систему кредитної, фінансової і банківської діяльності, знижується ділова активність, збільшується міграція робочої сили у країни близького й далекого зарубіжжя, зростає частка тіньової економіки [5].

На кризу кінця 2008 р. український ринок праці відреагував досить відчутно: фактично відбувалася руйнація не лише підприємств, а й цілих галузей, особливо в промислово розвинутих регіонах. За 2009 р. чисельність зайнятих скоротилася майже на

Основні показники ринку праці (річні дані) [4]

Рік	Зайняте населення				Безробітне населення (за методологією МОП)			
	у віці 15–70 років		працездатного віку		у віці 15–70 років		працездатного віку	
	у середньому, тис. осіб	% до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	% до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	% до економічно активного насе- лення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	% до економічно активного населен- ня відповідної вікової групи
2000	20175,0	55,8	18520,7	64,5	2655,8	11,6	2630,0	12,4
2001	19971,5	55,4	18453,3	64,1	2455,0	10,9	2440,3	11,7
2002	20091,2	56,0	18540,9	64,4	2140,7	9,6	2128,6	10,3
2003	20163,3	56,2	18624,1	64,5	2008,0	9,1	1994,0	9,7
2004	20295,7	56,7	18694,3	64,6	1906,7	8,6	1888,2	9,2
2005	20680,0	57,7	18886,5	65,4	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	20730,4	57,9	19032,2	65,9	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	20904,7	58,7	19189,5	66,7	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	20972,3	59,3	19251,7	67,3	1425,1	6,4	1424,0	6,9
2009	20191,5	57,7	18365,0	64,7	1958,8	8,8	1956,6	9,6
2010	20266,0	58,5	18436,5	65,6	1785,6	8,1	1784,2	8,8

1 млн. осіб. Найбільші втрати відбулися в бюджетотворюючих секторах економіки та в експортно орієнтованих галузях. Незважаючи на те, що криза позначилась на фінансових можливостях Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у проведенні масштабних активних програм сприяння зайнятості, загалом протягом 2009 р. державна служба зайнятості надала традиційні та інтерактивні послуги більш як 9 млн. осіб, у тому числі безпосередньо в центрах зайнятості – майже 4 млн. громадян. За рік було працевлаштовано 700 тис. осіб, охоплено професійним навчанням 160 тис., надано профорієнтаційних послуг 3,5 млн. громадян, залучено до громадських робіт 240 тис. осіб.

Ознаки депресивності українського ринку праці за законами інерції перейшли у 2010 р. Скорочення утримання попиту на робочу силу з одночасним зменшенням можливостей створення робочих місць – такою є реакція ринку праці України на світову фінансову кризу в 2010 р., і це лише верхівка айсберга, бо досі дають про себе знати більш глибокі і тривалі суперечності у сфері зайнятості, які накопичувалися десятиліттями, насамперед – поглиблення професійно-кваліфікаційного дисбалансу.

Ринок праці України й нині чекає позитивних сигналів макроекономічного оздоровлення [6].

На конференції “Гідна праця: глобальна мета і її реалізація в Україні” зазначалось, що у 2011 р. вперше за останні роки спостерігається позитивне співвідношення між кількістю прийнятих на підприємства, в установи та організації та кількістю вибулих. Зокрема, у першому півріччі 2011 р., порівняно з відповідним періодом 2010 р., кількість прийнятих працівників перевищила кількість вибулих на 7,6 тисячі та становила 1,5 млн. осіб – 14,2% середньооблікової кількості штатних працівників. За інформацією Мінсоцполітики України, у першому кварталі 2011 р. кількість зайнятого населення порівняно з відповідним періодом 2010 р. збільшилась на 19,8 тис. осіб та становила 20,1 млн. осіб. Рівень зайнятості населення в середньому по Україні зріс з 58,0 до 58,6%. В середньому за перший квартал 2011 р. порівняно з відповідним періодом 2010 р. кількість безробітних зменшилась на 58,9 тис. осіб і становила 1,9 млн. осіб. Рівень безробіття населення, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП), знизився з 9,0 до 8,7% економічно активного населення. Така ситуація характерна для всіх регіонів України [7].

На цій конференції наголошувалось, що найкращий соціальний захист працездатного населення – це наявність роботи і гідної зарплати. Тому підвищення рівня зайнятості населення та розвиток ринку праці визначено одним з основних стратегічних напрямів вирішення проблеми бідності в Україні.

Згідно з оприлюдненими на зазначеній конференції даними у 2011 р. відбулось зростання середньооблікової кількості штатних працівників у торгівлі, фінансовій діяльності та у сфері операцій з нерухомим майном. Зазначено, що рівень безробіття в Україні залишається нижчим, ніж у середньому по країнах Євросоюзу, де він зріс з 8,9% у 2009 р. до 9,6% у 2010 р. та становив, зокрема, у Франції – 9,7%, Болгарії – 9,9%, Португалії – 11,0%, Угорщині – 11,2%, Греції – 12,0%, Ірландії – 13,5%, Словаччині – 14,5%, Естонії – 16,9%, Литві – 17,8%, Латвії – 19,3%, Іспанії – 20,1% [7].

Покращенню ситуації на вітчизняному ринку праці сприяли деякі заходи у сфері зайнятості. Зокрема, 25 грудня 2008 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення". Цим законом були визначені заходи державного регулювання безробіття в період кризи. Головними цілями цього документа були: мінімізація впливу негативних наслідків світової фінансової кризи на український ринок праці, підвищення інституційної здатності щодо прискорення повернення до продуктивної зайнятості громадян, які з незалежних від них причин втратили роботу [6].

На виконання закону було ухвалено 18 нормативно-правових актів. Насамперед внесено зміни до законодавства про зайнятість та соціальне страхування на випадок безробіття щодо членів особистих селянських господарств, уточнення їхнього статусу, підвищення мотивації до пошуку підходящої роботи, запобігання утриманським настроям серед незайнятого населення через застосування санкцій під час одержання матеріальних виплат по безробіттю громадянами, не зацікавленими в пошуку роботи, тощо. Було також розширено коло застрахованих осіб, куди додатково віднесено працюючих пенсіонерів, осіб, які виконують роботи згідно з цивільно-правовими договорами, військовослужбовців Збройних сил

України та інших військових формувань. Це положення було поширене й на осіб, серед яких є громадяни України й іноземці, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні. Запроваджено дієві механізми захисту національного ринку праці через посилення вимог до обґрунтованості залучення іноземної робочої сили. Під впливом цього закону обсяги та рівень безробіття вже впродовж 2009 р. стали поступово скорочуватись, хоча і значно перевищували докризовий рівень на початок 2010 р. [6].

Проте на сучасному етапі розвитку економіки України на фоні наближення другої хвилі світової фінансово-економічної кризи питання підвищення рівня зайнятості і зменшення рівня безробіття набуває особливої актуальності.

До основних ознак другої хвилі світової фінансово-економічної кризи фахівці відносять [8]:

збільшення відпливу грошових коштів з депозитів населення. За підсумками вересня 2011 р. вперше за останні два роки відбувся відплив коштів з депозитів населення. У першу чергу українці знімали гроші з рахунків у національній валюті; вагомим був обсяг скуповування українцями іноземної валюти – за останніми даними НБУ населення купило валюту на 2,09 млрд. дол. США більше, ніж продало (останній раз такий обсяг скуповувався восени 2008 р.);

зменшення золотовалютних резервів Нацбанку. Експерти відзначають, що криза єврозони не дозволяє Україні сьогодні розраховувати на поліпшення платіжного балансу або отримання дешевих кредитних коштів (як і восени 2008 р.). Як наслідок, у вересні 2011 р. несподівано для всіх золотовалютні резерви Центробанку за місяць зменшились на 3 млрд. дол. США (до 35 млрд. дол. США). За підрахунками експертів, у жовтні цього року ситуація не стабілізувалася, і наші резерви зменшились ще на мільярди;

зменшення попиту на світових ринках на український метал. Локомотив української економіки – металургія – почала відчувати проблеми зі збутом своєї продукції на зовнішніх ринках. Із середини вересня 2011 р. ціни на продукцію наших заводів почали знижуватися (і це триває й сьогодні). Наприклад, скорочення тільки експорту чавуну у вересні становило майже 80%. Але ця тенденція позначиться як на динаміці

припливу валюти в країну (курс гривні), так і на обсягах надходжень до бюджету. До речі, проблеми металургів автоматично перекладаються на плечі машинобудівників: попит на їхню продукцію на ринках теж скорочується;

зменшення присутності європейських банків на українському ринку. Українські дочірні філії європейських банків можуть очікувати труднощів у зв'язку з кризовими явищами в єврозоні. Згідно із затвердженим європейською владою планом рекапіталізації банків банкам єврозони необхідно буде збільшити капітал на 106 млрд. євро, дефіцит капіталу доведеться перекривати за рахунок скорочення державної підтримки, відмови від дивідендів або продажу зарубіжних активів;

використання Кабінетом Міністрів валютних облігацій внутрішньої державної позики. Це сприяє відмові від національної валюти на користь долара при поверненні боргів.

Висновки. Враховуючи зазначене можна констатувати, що кризові явища в економіці України є неминучими і вони можуть призвести до негативних наслідків в економічному розвитку України. Проте таку ситуацію, яка склалася на ринку праці, – підвищення рівня безробіття і зменшення рівня зайнятості – необхідно розглядати як каталізатор структурних змін у вітчизняній економіці. Для цього в першу чергу необхідно сформувати пріоритетні напрями реформування ринку праці. До них можуть бути віднесені такі [9]:

- вдосконалення системи оплати праці;
- розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів;
- соціальна підтримка окремих груп населення;
- підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили;
- запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування;
- впровадження механізмів звільнення і перерозподілу, реструктуризації економіки і піднесення вітчизняного виробництва (на даний момент це можливе лише за умов подолання економічної кризи);
- запровадження досвіду провідних країн світу щодо підвищення рівня соціально-економічного розвитку. Зокрема, на початку ХХІ ст. ними

були запропоновані нові проекти соціально-економічного розвитку, пов'язані із скороченням безробіття, звуженням прірви між багатими і бідними, підвищенням соціального захисту, стабільною зайнятістю та економічним зростанням [10]. В Європі місце Лісабонської стратегії 2000 р. у березні 2010 р. посіла стратегічна програма "Європа-2020". Однак нею передбачається, що після виходу із сучасної фінансово-економічної кризи підвищення зайнятості населення Європи віком від 20 до 64 років становитиме лише 69–75%, а кількість європейців, які живуть за межею бідності, знизиться із 80 млн. до 60 млн. осіб.

Також важливим заходом, що сприяє мінімізації негативних наслідків кризи на ринку праці, є запровадження страхової моделі забезпечення соціального захисту населення від безробіття. Проте для виходу з кризи не меншою мірою потрібне посилення ролі реального сектору економіки, повернення довіри до банків та підтримки платоспроможного попиту на товари та послуги. Українським феноменом на шляху подолання кризи має стати соціальний діалог як підґрунтя,

на якому зростатимуть і соціальна відповідальність бізнесу, і соціальна згуртованість людей праці та соціальна стабільність у державі [6]; підвищення ролі профорієнтації, навчання та підвищення кваліфікації дорослого населення, яке має стати ключовим національним проектом, що дозволить синхронізувати зменшення безробіття з відновленням економіки та посиленням зайнятості, тощо [6].

Список використаних джерел

1. *Особливості* та етапи формування ринку праці в Україні. – Режим доступу : http://www.studentam.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2550&Itemid=28.
2. Причини і особливості безробіття в Україні. – Режим доступу : http://other.referats.allbest.ru/economy/00116510_0.html.
3. *Формування* ринку праці в Україні. – Режим доступу : http://ua.coolreferat.com/Формування_ринку_праці_в_Україні.
4. *Основні* показники ринку праці (річні дані). – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. *Мамалуй О.О.* Основи економічної теорії : підруч. / О.О. Мамалуй. – Режим доступу :

http://pidruchniki.ws/16400221/politekonomiya/ekonomichni_krizi_sutnist_vidi_shlyahi_podolannya_osoblivosti_ekonomichnoyi_krizi_ukrayini.

6. *Криза* і вітчизняний ринок праці. – Режим доступу : <http://ukrsocium.com/intervju-/50-2009-12-09-17-54-42/1610-2010-04-21-12-41-45>.
7. *Мінсоцполітики*: У 2011 році вперше за останні роки спостерігається позитивне співвідношення між чисельністю прийнятих на підприємства, в установи та організації та чисельністю вибулих. – Режим доступу : <http://ukrsocium.com/novini/statistika/4323-2011>.
8. Друга хвиля світової кризи вже в Україні. П'ять ознак. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/toplist/~2/2/258028>.
9. *Формування* ринку праці в Україні. – Режим доступу : <http://ua.coolreferat.com>.
10. *Шимченко Л.А.* Ринок праці в Україні: проблеми та складнощі реформування / Л.А. Шимченко // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. учених та аспірантів. – Вип. 10. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Shimchenko.pdf.

Стаття надійшла 20.02.2012 р.

УДК 338

О.В. Астахова

(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Трудова міграція та її соціально-економічні наслідки

У статті розглядаються питання трудової міграції та пов'язані з нею соціально-економічні зміни в економіці України і зарубіжних держав.

Ключові слова: трудова міграція, робоча сила, трудові ресурси.

Постановка проблеми. Значні масштаби та інтенсивність міграції робочої сили є, безперечно, характерним явищем сучасної епохи, що істотно впливає на стан зайнятості, ринку праці, безробіття, розвиток системи освіти тощо. Тому не випадково, що в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. проблеми міжнародної трудової міграції набувають першорядного теоретичного і практичного значення. По-перше, в результаті скорочення народжуваності та ста-

ріння населення промислово розвинених країн утворюються диспропорції на ринках праці багатьох із них. Вони відчувають об'єктивну потребу в залученні іноземної робочої сили, підійшовши до такої межі, коли не тільки розвиток, а й саме функціонування економіки неможливе без залучення трудящих-іммігрантів. Імміграція перетворюється на найважливіше джерело поповнення трудових ресурсів. По-друге, збільшення тривалості життя, зменшення народжуваності і витрати на пенсії здатні "потопити"

бюджети промислово розвинених країн. "Імпортуючи" платників податків, суспільства, що старіють, полегшують податковий тягар. По-третє, докорінна зміна політичних систем у багатьох країнах світу супроводжується істотною реструктуризацією їх економічних комплексів, що продукує несприятливу економічну кон'юнктуру і тягне за собою збільшення кількості безробітних та масштабів бідності. У цій ситуації міжнародна трудова міграція якоюсь мірою нівелює негативні наслідки реструктуризації [1].